

Tiden

Folkbilda dig!

Häng med i Tiden:
3 nr för 99:-

- [Hem](#)
- [Tidningen](#)
- [Artiklar](#)
- [Kultur](#)

3 [öppen](#)
[rera](#)

Tweeta [batt](#)
[iet](#)

147

Like

Överflödets politiska ekonomi

tisdag, 29 januari, 2013

Foto: Aleksej Leonov

Sverige är ett rikt land. Ändå envisas politiker, ekonomer och de flesta samhällsdebattörer med att resonera som om vi vore fattiga. Detta leder till felaktiga prioriteringar och försummade möjligheter, menar Lars Ingelstam.

År 1959 kom Harvard-ekonomen John Kenneth Galbraiths bok *Överflödets samhälle (The Affluent Society)* ut på svenska. Han visade, med en rad exempel, hur USA:s ekonomi präglades av privat överflöd men offentlig resursknapphet. Hans rekommendationer gick ut på att USA borde gå i en "europeisk" riktning: ta offentligt ansvar för utbildning och annan infrastruktur, bygga samhällsutvecklingen på en professionell klass (lärare, läkare, tekniker, forskare) snarare än på kapitalister och marknadsförare. Framför allt borde man inte låta privata konsumtionsutgifter tränga ut offentliga investeringar.

Galbraiths bok togs i Sverige emot med intresse, kryddat med milt överseende. Ungefär: bra tänkt, men synd att USA är så efterblivet att de inte insett den gemensamma sektorns nyckelroll för ett gott samhälle! Föga anade vi då att drygt 50 år senare skulle Galbraiths gamla beskrivning vara en nästan kusligt träffsäker beskrivning på vårt eget samhälle. Våra svar behöver inte bli desamma som hans, men frågan är rätt. Hur bör ett rikt samhälle använda sitt överflöd?

Sverige är ett rikt land – men ...

Sveriges BNP är i dag ungefär tre gånger så stor som 1959 och BNP per person har ökat från drygt 100 000 kr till 300 000 kr (i fasta priser, 2000 års nivå). Ökningen har skett i en ganska jämn takt (med en "dipp"

1990-1993). Även om BNP är en smula bedrägligt som mått (det är en efterhandskonstruktion, det finns ingen gemensam "kassalåda" för Sverige, en del "bads" räknas in som "goods", osv) så råder inget tvivel om att vi har blivit mycket rikare.

Hur livskvalitet eller lycka har utvecklats under den period då "ekonomin" har vuxit så kraftigt har inte fått samma uppmärksamhet. Men det finns ett tydligt mönster över tid. Så länge ett land är fattigt finns ett starkt samband mellan ekonomisk tillväxt och andra mått på framsteg. Men redan 1974 redovisade Sten Johansson (professor i välfärdsforskning) svenska och internationella data som visade att sambanden mellan BNP:s ökning och olika mått på välfärd "var brutna på en rad punkter". Samma iakttagelse har senare eftertryckligt bekräftats av forskningen. En bred internationell jämförelse av "lyckoforskningens" pionjär Richard Layard visar att det inte tycks finnas något signifikant samband mellan lycka (som kan mätas med olika sammansatta index) och ekonomisk nivå i rikare länder: sambandet upphör vid ungefär den nivå som Sverige passerade i början av 1960-talet. Helt överensstämmande resultat har under flera decennier publicerats av svenska och nordiska välfärdsforskare (Erik Allardt, Joachim Vogel, Stefan Svallfors m fl).

Dessa resultat betyder *inte* att det är omöjligt att med politiska och ekonomiska medel påverka välfärd, lycka eller livskvalitet. Vad de visar är däremot att en allmän "tillväxt" inte har någon effekt

Dessa resultat betyder *inte* att det är omöjligt att med politiska och ekonomiska medel påverka välfärd, lycka eller livskvalitet. Vad de visar är däremot att en allmän "tillväxt" inte har någon effekt. De källor som jag har nämnt redovisar däremot *andra* ledtrådar till vad som skapar ett gott samhälle.

Gemensam välfärd

En undersökning av Hans Zetterberg och Karin Busch från tidigt 1970-tal utvisar att en stor majoritet önskar att ökan- de resurser används till gemensamma tjänster snarare än till privata varor. Senare studier, av bland andra Stefan Svallfors, visar med närmast bedövande tydlighet samma mönster: välfärdstjänsterna har fortfarande en mycket stark förankring i befolkningen. Richard Layard finner i sin forskning om *Happiness* (2005) att pengar spelar en roll bland lyckofaktorerna, men att arbete, samhällsgemenskap och hälsa är mera avgörande för ett lyckligt liv. Likartade iakttagelser gjordes i den stora nordiska jämförande välfärdsstudien ledd av Erik Allardt (1975).

Det sägs ofta att vi fortfarande har en mycket stor, kanske "ofantlig" offentlig sektor. Den bilden är inte helt osann men behöver nyanseras. Den historiska utvecklingen av den offentliga sektorn är intressant. Den "offentliga konsumtionen" (som det heter i nationalräkenskaperna; där inräknas offentligt finansierad verksamhet men inte transfereringar) ökade stadigt från 14 procent av BNP 1950 till en topp kring 30 procent 1980. Där vände utvecklingen och i dag är andelen nere i 23 procent (mönstret blir i stort sett detsamma om man räknar andelen anställda). Det sagda kan sammanfattas i fyra punkter:

1. Det svenska samhället har blivit stadigt mycket rikare både som nation och på individnivå (i genomsnitt)
2. Denna ökade rikedom har sedan 30 år nästan helt kanaliserats till ökad privat konsumtion (under de föregående 30 åren gick ungefär hälften till den offentliga)
3. Trots den betydande tillväxten i BNP under de senaste dryga 30 åren har medborgarnas välfärd, livskvalitet eller lycka inte ökat
4. Om man vetenskapligt och objektivt frågar efter vad som påverkar välfärd och lycka framstår den gemensamma välfärden som en avgörande faktor.

Fattigdom

Foto: Kentee Gardin

I alla rika samhällen finns fattiga människor. I det rika Sverige finns färre fattiga än i många andra rika länder, och fattigdomen är mindre hjärtskärande än på andra håll. Men den finns. I ett rikt samhälle som definierar sig självt som fattigt blir inte fattiga människors lott någon stor fråga. Alla är ju, per definition, fattiga. Att några är fattigare än andra kan man beklaga, men detta utgör inte någon stor realpolitisk utmaning (de verkligt fattiga är ingen stor grupp som väljare). Inte heller blir den någon moralisk vattendelare. "Utanförskap" och "barnfattigdom" får ordnas in i listan på saker som ska åtgärdas – när vi får råd.

Om det rika samhället däremot erkänner att det är rikt blir fattigdomen anstötlig: en samvetsfråga. De som trots allt accepterar att fattigdomen finns måste leda i bevis *antingen* att fattigdom utgör en nödvändig del av systemet (det vill säga att några måste förbli fattiga för att samhället ska kunna bli rikt, vilket en del konservativa teoretiker i USA har försökt sig på) eller att de fattiga har sig själva att skylla (vilket också är en tanke som är vanligare i USA än hos oss). Människor med sunda reflexer och empati insisterar däremot på att fattigdomen är både skamlig och onödig. Politisk energi kommer att mobiliseras. De tekniska lösningar som behövs för nolltolerans mot fattigdom är inte självklara, men kommer att arbetas fram.

Tillväxt

"Vi behöver tillväxt" säger (nästan) alla. Det är ett oklart och ganska underligt påstående. Vi bör skilja på åtminstone tre saker:

1. Den verkliga tillväxten: den procentuella ökningen av BNP, räknad på årsbasis och i fasta priser. Detta endimensionella och sammanräknade talvärde har givetvis sina problem men man vet åtminstone då vad man talar om.

2. Främjande av tillväxt: politiska och andra åtgärder som antas eller påstås upprätthålla eller öka den verkliga tillväxten. I denna kategori finner man allt möjligt: sänkta ungdomslöner, bättre matematikkunskaper, ökat kommunalt bostadsbyggande, högre anslag till medicinsk forskning och

sponsring av golfturneringar.

3. Pratet om tillväxt. Det har blivit självklart att i de mest skiftande sammanhang hänvisa till tillväxten: ett värde som tycks nästan omöjligt att ifrågasätta. BNP-måttets verkliga innebörd och de många motsägelserna och missförstånden kring tillväxt sveps i retorisk dimma.

Främjande och prat om tillväxt är till stora delar löjeväckande, men långt ifrån harmlösa ur realekonomisk synpunkt. (Nyligen hävdade en galleriägare på *DN Debatt* att konstköp är bra för att de främjar tillväxten!) Tillväxtens konkreta resultat i ett samhälle som vårt är en högre materiell levnadsstandard – och i princip ingenting annat. *Den offentliga sektorns prestationer påverkas inte av tillväxt*, om man inte samtidigt är beredd att höja skattekvoten. Om man lockas att till exempel dirigera om medel från kultur, språk och historia till teknik och naturvetenskap under motiveringen att ”främja tillväxten” så har man tagit resurser som potentiellt gynnar välfärd och lycka och lagt dem på att bekämpa en fattigdom som inte existerar. Vi får en samhällsutveckling som riktar in människornas ansträngningar mot sådant som de inte behöver. Samtidigt förklaras det för dem att vad de behöver kan de inte få.

Jag tvingas konstatera att en stor majoritet (inklusive förtroendevalda politiker) inte har någon susning om vad tillväxt (ökad BNP) faktiskt innebär. Det enda som förenar den stora och troskyldiga majoriteten är man accepterar utgångspunkten: vi har ”för lite”. Just nu är vi för fattiga för att förverkliga våra önsknings. Därför måste vi få ”mera” att röra oss med. Talet om tillväxt är, paradoxalt nog, den tydligaste bekräftelsen av att föreställningen om vår fattigdom har rotat sig hos en stor allmänhet.

En stor pratindustri har vuxit upp med syfte att ”främja” tillväxt. Här intar statliga Vinnova och Tillväxtverket väl synliga ledarpositioner. Till dessa kommer mängder av forskargrupper och entreprenörsföreningar, näringslivskontor och stiftelser, företagsgurus och spinndoktorer. De flesta av dessa gör varken till eller ifrån för den verkliga tillväxten, men deras inflytande över det offentliga samtalet är stort. De resurser som förbrukas i allt detta främjande och pratande är inte obetydliga.

Tankegången befästs och förstärks av aktörer med starka *egenintressen*. De viktigaste intressena ligger hos dem som vi brukar kalla ”parterna på arbetsmarknaden”. Den kommersiella sektorn med sina företag och mellanhänder ökar lättare sina vinster i ett ekonomiskt klimat präglad av tillväxt. Men bemannas av en relativt välavlönad medelklass. Därför ställs sällan frågan om de behövs. En del av dessa arbeten är nyttiga och välmotiverade av andra skäl, andra är närmast parasitära medan en tredje kategori kan bokföras under ”kapitalismens friktionskostnader” (Bo Söderstens term). Den hårda, knapphetsstyrda moralismen kring arbete och försörjning tillämpas alltså inte alltid och inte för alla. Men den är något liknande gäller även fackföreningarna, som trovärdigt kan visa att de företräder sina medlemmars intressen endast om det finns en viss tillväxt att dela på. För båda parter gäller att *deras* uppgift blir lättare om det finns tillväxt. Ändå har vi att göra med särintressen, som inte överensstämmer med allmänintresset.

Om det svenska samhället i stället accepterar tankegången att vi är ett rikt land, kommer diskussionen om BNP, ekonomi och framsteg att se annorlunda ut. Tillväxten ska uppmärksammas, men kan inte längre fungera som ett mantra. Hur rikedomens fördelas blir en mer påträngande fråga, som inte kan skjutas undan med hänvisning till en framtida tillväxt. Vad och varför vi producerar skulle diskuteras på ett mer intresseväckande sätt. Den internationella konkurrenskraften för svenska varor och tjänster skulle lyftas fram som sakfrågor i sin egen rätt. Om vi kommer bort från tillväxt som mantra skulle vi få en mer intressant och innehållsrik diskussion kring ekonomi och näringsliv, konsumtion och livskvalitet.

Arbete och sysselsättning

Om det svenska samhället i stället accepterar tankegången att vi är ett rikt land, kommer diskussionen om BNP, ekonomi och

Två olika men var för sig oerhört inflytelserika ekonomer, Karl Marx och John M Keynes, var eniga på en punkt. Arbetet i det rika samhället skulle kunna vara fritt valt och inte särskilt betungande. Ett rikt samhälle behöver inte tvinga sina medborgare att låsa sitt arbete till en enda uppgift. Inte heller behöver var och en arbeta alltför många timmar per vecka. Ett rikt samhälle skulle kunna kosta på sig en större frihet: en tämligen lös relation mellan arbetet i produktionen, lönen (eller bättre: köpkraften) och engagemang i andra arbetsuppgifter (kollektiva och enskilda).

**framsteg att se
annorlunda ut**

Dagens arbetsmarknad och arbetsliv kontrasterar skarpt mot sådana framtidsvisioner. "Arbetslinjen" så som den allt tydligare utformats under senare år bygger på moralism och knapphetens princip. Alla måste bidra till produktionen. Därför är det enda legitima sättet att få tillgång till köpkraft att utföra arbete. Denna tanke återfinns nästan oförändrad från syndafallet (1 Mos 3:19) till Paulus ("den som inte vill arbeta får inte heller äta", 2 Tess 3:10) och sedan via Luther och Calvin till Reinfeldt och Borg.

Samtidigt har det tillkommit en stor mängd avlönade (och därmed "riktiga"!) arbeten både i offentlig och privat sektor vilkas betydelse för "produktionen" är ytterst oklar. De flesta helt styrande för den politik som hänvisar till "utanförskap" och som riktar sig till invandrare och långtidsarbetslösa.

Vänsterpartierna i svensk politik bär på ett mentalt arv från 1930-talet som kan leda vilse. Då rådde materiell knapphet samtidigt som det fanns ledig kapacitet i produktionen. En expansiv ekonomisk politik i kombination med relativt välavlönade beredskapsarbeten blev lyckosam. Detta mentala arv har följt med in i helt andra socioekonomiska förhållanden. Nu pläderas det för "jobb" nästan till vilket pris som helst och vi rör oss mot en *de facto* arbetsplikt för varje medborgare. Det mentala arvet förvrider synen. Den fortgående proletariseringen av stora grupper medborgare framstår inte som proletarisering utan snarast som en förmån.

Om vi erkände Sverige som det rika samhälle som det faktiskt är skulle vi se mindre fördomsfullt på relationen mellan arbete och försörjning. Vi skulle anse oss har råd att lösa upp en del av de hårda bindningarna mellan arbete och köpkraft. Det skulle bli lättare att diskutera att dela arbetet på andra sätt: inte i första hand allmänt kortare arbetstider utan framför allt "luckor" anpassade efter människors livsförhållanden och olika yrkens förutsättningar.

Den offentliga sektorn: ekonomiskt dilemma och ideologiskt krypskytte

Foto: teadrinker

Den offentliga sektorn i Sverige ökade fram till 1980, men därefter har den i stort sett legat konstant. Ibland refererar man till 1980 som det "kommunalekonomiska knät". Men tjänsteandelen av samhällets produktion är fortfarande stor i förhållande till hela ekonomin. Detta är karaktäristiskt för rika samhällen. Vi befinner

oss i ett postindustriellt samhälle och redan av detta skäl måste tjänsteproduktionen (som i vårt land domineras stort av den offentliga sektorn) spela en central roll i varje försök att förstå överflödets politiska ekonomi.

William Baumol var professor i nationalekonomi vid Princetonuniversitetet i USA när han fick en förfrågan om att granska kulturens ekonomi i världsstaden New York. Att kulturen, trots ett allmänt stigande välstånd ("tillväxt"!)) upplevde mer och mer pressade förhållanden förbryllade många, inte minst de stora stiftelser som finansierade operan, teatrarna och museerna i staden. Baumol och hans medarbetare genomförde en studie av detta och han drog sedan ut mer generella slutsatser om "obalanserad tillväxt" (Baumol 1967). I korthet ser dessa ut så här: tillverkningen av varor kommer tack vare den tekniska utvecklingen och större användning av kapital att leda till att de blir allt billigare i reala termer. Men typiska *tjänster* som vård, utbildning, kammarmusik eller personlig upppassning kan inte utsättas för samma rationalisering. De kommer därför att ständigt kräva mycket arbete för sitt utförande och (relativt sett) framstå som allt dyrare.

Att detta "Baumols dilemma" skulle ha avgörande betydelse för välfärdsstatens utveckling på längre sikt stod klart redan för honom själv och i de första kommentarerna i facklitteraturen. Utvecklingen inom de "människonära" och arbetsintensiva tjänsterna har i stort sett följt det mönster som Baumol förutsåg. Över en 20-årsperiod blir en typisk sådan tjänst dubbelt så dyr i förhållande till en tänkt "korg" med industriprodukter.

Dilemmat har under de nära 50 år som gått dykt upp i debatten med jämna mellanrum – men lika fort försvunnit igen. Det verkar vara lite *chic* bland ekonomer att känna till detta, men samtidigt tas det inte på allvar. Detta kan förklaras (men inte ursäktas) av att ekonomer och deras modeller i huvudsak sysslar med korta tidsperspektiv. Politiken och den offentliga debatten har därför fått torftiga och delvis vilseledande underlag. Men dilemmat har *mycket stort förklaringsvärde* för den kostnadsutveckling och sedermera uppbromsning av den offentliga tjänstesektorn som skett. Det är hög tid att ta det på allvar. Så här skrev Baumol själv i en svensk facktidsskrift 1972:

"En svår uppfostringsprocess kommer att behövas för att övertyga dem som skapar de offentliga budgetarna och skattebetalaren att de stigande kostnaderna inte nödvändigtvis är ett utslag av vanstyrelse. [...] Det finns därför ingen ursäkt för att inte skaffa tillräckliga resurser för de tjänster som genom rationellt övervägande bedöms vara värda sina kostnader."

I stället för att lyda dessa kloka råd har svenska politiker över i stort sett hela skalan sökt bekämpa ökande offentliga kostnader (ibland omnämnda som "kostnadssjukan") med sparbetning, en förstärkt och delvis aggressiv revision och allmänt prat om att det är särskilt viktigt att spara på "skattebetalarnas pengar".

Sparbetning på någon procent per år kan ju verka harmlösa, men tillämpade över lång tid gör de allvarligt våld på verksamheternas resursutrymme

Sparbetning på någon procent per år kan ju verka harmlösa, men tillämpade över lång tid gör de allvarligt våld på verksamheternas resursutrymme. I vissa politiska kretsar förenas det med en uttalad vilja att "komma åt" den offentliga sektorn. Man lyckas inte helt dölja en viss skadeglädje över dess knapphetsproblem.

Det tycks också vara accepterat att pengar i den offentliga sektorn ska utsättas för alldeles särskilt hård granskning. Varje utgift måste kunna motiveras. Varje tendens till slöseri ska stävjas. Denna inställning har blivit mer uttalad på senare år och drivs av alla politiska riktningar, men trycket tycks bli starkare ju längre högerut på skalan man befinner sig.

Det är lätt att ge exempel på att offentliga verksamheter behandlas snålare än privata. När det anrika gymnasiet Norra Latin fortfarande var skola var det hårt slitet och man lade inte mycket pengar på målning

och upprustning. När huset sedan gjordes till konferenscentrum för näringsliv och organisationer så fanns det pengar att göra huset elegant och funktionellt. En portion i skolmaten får kosta ungefär 27 kronor, varav 12 för råvaror; på sjukhus och äldreboenden torde det röra sig om ungefär samma belopp. Den enklaste affärslunch på stan kostar i dag 75 kr och ett företag får dra av 90 kr plus moms för representation. Det går att rada upp en lång rad liknande exempel.

Särskilt hård har ju hållningen blivit mot medborgare som mottar ”bidrag” av någon sort: sjukersättning, VAB, a-kassa, studiemedel, försörjningsstöd... Här innebär fuskmisstanken en extra börda med mycket tydliga moralistiska förtecken. Men det är inte ens säkert att nolltolerans inom dessa områden främjar laglydighet eller stöder samhällsekonomin. Kontrollsamhället är dyrt att administrera och urholkar tilliten och känslan för rimlighet.

Här behövs en synvända och ett annat språkspel. Det är angeläget att bryta med de föreställningar som gör att våra gemensamma verksamheter – de som i många avseenden skapar ett samhälle – måste bära den dubbla bördan att dels tvingas spara och gmeta, dels ständigt misstänkliggöras som oansvariga förbrukare av ”skattebetalarnas pengar”. Det vore för övrigt rimligt att granska även storbolag, rika medborgare och privata stiftelser utifrån hur man tar ansvar för samhällskvaliteten och helheten.

Vad borde göras?

I den här artikeln har jag försökt peka på några förändringar i tänkesätt som skulle följa om vi erkände faktum: att Sverige är ett rikt land. Egentligen hoppas jag att – inom en inte alltför avlägsen framtid – de ekonomiska frågorna ska få en biroll snarare än en huvudroll i samhället. J M Keynes har (1931!) uttryckt samma förhoppning men konstaterade att ”girighet, profit och förtänksamhet måste vara våra gudar under ytterligare någon tid”. I väntan på den nya tiden får vi streta på med att finna utvägar och tekniska lösningar för sådant som nolltolerans mot fattigdomen, en mänskligt rim- ligare ”arbetslinje” och innovativa sätt att skaffa resurser för att möta tjänstedilemmat.

LARS INGELSTAM,

professor emeritus i matematik och framtidsstudier, idag verksam som skribent och utredare.

Liknande artiklar

Tillväxten som drog

Socialdemokratins syn på miljömässig hållbarhet bygger på att den ekonomiska tillväxten kan göras ”grön”. Tanken är populär och präglade också Göran...

En feminism för nedskärningar

TEMA ASOCIAL INGENJÖRSKONST: Jämställdhetspolitiken har inte alltid begränsats till kvinnors rätt att fritt välja hos vilken privat arbetsgivare d...

En tanke värd att rädda

”Det finns arbete att utföra och det finns män som kan utföra det. Varför inte föra samman dem?” menade John Maynard Keynes. Tidens Alexandra Franzén ...

Svartjobb till döds

Thord Ingesson om att polisen insett att en misslyckad företagarpolitik mördar i Malmö. Det har varit en orolig tid i Sveriges storstäder. Främst h...

Kommentera artikeln: